

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА
ФАХОВИЙ КОЛЕДЖ «УНІВЕРСУМ»

Циклова комісія з педагогічної освіти

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор з науково-методичної
та навчальної роботи

Олександр ЖИЛЬЦОВ

2021 р.

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ПСИХОЛОГІЯ

для студентів

спеціальності

014 Середня освіта (Музичне мистецтво)

освітньо-професійна програма

Середня освіта (Музичне мистецтво)

освітньо-професійного ступеня

фаховий молодший бакалавр

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА Ідентифікаційний код 02135554 Начальник відділу моніторингу якості освіти	
Програма №	<u>0834/21</u>
(підпис)	(прізвище, ініціали)
« <u>09</u> »	20 <u>21</u> р.

Київ – 2021

Розробник: Винар Валентина Іванівна,
викладач циклової комісії з педагогічної освіти
Фахового коледжу «Універсум»
Київського університету імені Бориса Грінченка

Робочу програму розглянуто і затверджено на засіданні циклової комісії з педагогічної освіти

Протокол від «28» серпня 2021 р. № 1

Голова циклової комісії Альона ДОЦЕНКО

Робочу програму перевірено
«04» вересня 2021 р.

Заступник директора з навчально-методичної роботи Зоя ГЕЙХМАН

Заступник директора з навчальної роботи Яніна КАРЛІНСЬКА

Пролонговано:

на 20__/20__ н.р. (_____), «__» _____ 20__ р., протокол № __

на 20__/20__ н.р. (_____), «__» _____ 20__ р., протокол № __

на 20__/20__ н.р. (_____), «__» _____ 20__ р., протокол № __

на 20__/20__ н.р. (_____), «__» _____ 20__ р., протокол № __

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Характеристика навчальної дисципліни			
	денна форма навчання			
Вид дисципліни	обов'язкова			
Мова викладання, навчання, оцінювання	українська			
Загальний обсяг кредитів/годин	4 /120			
Курс	1	2		3
Семестр	2	3	4	5
Кількість змістових модулів з розподілом:	1	1	1	1
Обсяг кредитів	1	1	1	1
Обсяг годин, в тому числі:	30	30	30	30
Аудиторні	14	14	14	14
Модульний контроль	2	2	2	2
Семестровий контроль	-	-	-	-
Підготовка і складання підсумкового контролю	6	8	8	8
Самостійна робота	8	6	6	6
Форма семестрового контролю	екзамен			

2. Мета та завдання навчальної дисципліни

Мета: розкрити закономірності функціонування проявів психіки людини, специфіку психічного розвитку та становлення особистості в онтогенезі, сприяти на цій основі формуванню загальної психологічної культури та компетентності студентів, їх готовності до педагогічної діяльності.

Завдання:

- аналіз предмету вивчення психології як науки, історії її становлення та сучасної системи психологічних знань;
- пізнання основних питань загальної психології: предмету, стану, структури, завдань і методів сучасної психології;
- вивчення понять психіки і свідомості, їх структур;
- розкриття типових психічних процесів і станів, їх змісту та функціонування;
- формування уявлень про психічні процеси як важливі компоненти людської діяльності, про вікові етапи розвитку людини, про типи темпераментів, особливості поняття „характер”, а також про емоційно-вольові якості особистості, їх прояв у діяльності та спілкуванні;
- вивчення психологічної сутності понять особистості та діяльності;
- усвідомлення місця вікової в системі психологічної науки;
- аналіз закономірностей психічного розвитку та становлення особистості;
- вивчення детермінант і показників психічного розвитку індивіда;
- розкриття типових психологічних особливостей представників різних періодів онтогенезу;
- формування у студентів прикладних умінь стосовно застосування знань з загальної та вікової психології в практиці педагогічної діяльності.

Дисципліна «Психологія», як обов’язкова основа освітньої компоненти програми, забезпечує оволодіння студентами загальними, фаховими та предметними компетентностями:

Номер в освітній програмі	Зміст компетентності	Номер теми, що розкриває зміст компетентності
Загальні компетентності		
ЗК 6	Спроможність співпрацювати у колективі; здатність до особистісно-професійного лідерства та досягнення успіху.	Модуль 1: 3,4 Модуль 3: 9-12
Фахові компетентності		
ФК 1	Здатність демонструвати глибокі знання з педагогіки, вікової психології, фізіології; спроможність їх застосовувати у професійної діяльності.	Модуль 1: 1-4 Модуль 2: 5-8 Модуль 3: 9-12 Модуль 4:13 -16
ФК 3	Спроможність планувати педагогічну діяльність, окреслювати цілі та завдання виховання і навчання з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей дітей дошкільного та шкільного віку	Модуль 4:13 -16
ФК 12	Володіння знаннями з вікової фізіології, валеології, основ медичних знань в обсязі, необхідному для використання в обраній професії; спроможність здійснювати просвітницьку роботу щодо здорового способу життя дітей дошкільного віку та учнів.	Модуль 4:13 -16
ФК 14	Здатність демонструвати знання принципів і методів організації та управління дитячими (дошкільного та шкільного віку) колективами; вміння планувати, чітко формулювати цілі, застосовувати різноманітні методики, технології та практики тайм-менеджменту.	Модуль 1:1,2,4 Модуль 4:13 -16

Предметні компетентності		
	Наявність знань про основні категорії та методи психології як науки;	Модуль 1: 1- 2
	Розуміння змісту і механізмів роботи інтелектуальної, афективної та вольової сфер особистості;	Модуль 2: 5-8 Модуль 3: 9-12
	Усвідомлення специфіки розвитку та проявів психічних властивостей людини;	Модуль 1: 1-4 Модуль 2: 5-8 Модуль 3: 9-12
	Усвідомлення етапів вікової періодизації психічного розвитку та критерії їх здійснення;	Модуль 4:13 -16
	Здатність аналізувати вікові особливості розвитку особистості на різних вікових етапах;	Модуль 4:13 -16
	Уміння спостерігати, аналізувати, узагальнювати та систематизувати психологічні факти, об'єктивно оцінювати поведінку та соціальні дії суб'єктів;	Модуль 1: 1-4
	Уміння вирішувати психологічні задачі при конструктивному та деструктивному спілкуванні з дітьми різної вікової категорії розробляти і реалізувати програми формування особистості;	Модуль 4:13 -16
	Вміння аналізувати психічний аспект розвитку індивіда в онтогенезі;	Модуль 4:13 -16
	Вміння враховувати особливості природженої організації нервової системи в практичній діяльності та у спілкуванні з іншими;	Модуль 1: 3-4 Модуль 3: 9-12
	Обізнаність із новітніми науково обґрунтованими відомостями з психології, для створення освітньо-розвивального середовища, що сприяє цілісному індивідуально-особистісному становленню школярів;	Модуль 1: 1-4 Модуль 2: 5-8 Модуль 3: 9-12 Модуль 4:13 -16
	Уміння підбирати засоби впливу на особистість в залежності від вікових та індивідуальних особливостей;	Модуль 2: 5-8 Модуль 3: 9-12 Модуль 4:13 -16
	Здатність до продуктивної професійної діяльності на основі розвиненої педагогічної рефлексії відповідно до провідних ціннісно-світоглядних орієнтацій та вимог педагогічної етики.	Модуль 1: 3,4 Модуль 2: 5-8 Модуль 3: 9-12 Модуль 4:13 -16

3. Результати навчання за дисципліною.

В результаті вивчення навчальної дисципліни студент:

- вміє творчо вирішувати нестандартні завдання в професійній діяльності (ПРН 3);
- здійснює педагогічний супровід процесу навчання, виховання і розвитку дитини в різних моделях дошкільної та шкільної освіти (ПРН 4);
- проводить музичні заняття / уроки музичного мистецтва в закладах дошкільної та загальної середньої освіти, аналізувати їх щодо досягнення мети і завдань, ефективності застосованих форм, методів, засобів і технологій (ПРН 5);
- розуміє закономірності музичного сприйняття, вікові особливості музичного розвитку дітей дошкільного та шкільного віку (ПРН 6);
- застосовує традиційні та інноваційні методики навчання в процесі музичної освіти дітей дошкільного та шкільного віку (ПРН 11);
- використовує професійно-профільовані знання, уміння і навички в галузі професійної діяльності (ПРН 13);
- аналізує результати навчально-виховної роботи з дітьми дошкільного та шкільного віку в закладах дошкільної та загальної середньої освіти (ПРН 15);
- виявляє здатність до професійного лідерства, розкриття особистісного творчого потенціалу та самореалізації в професійній діяльності (ПРН 17);
- володіє знаннями про основні категорії та методи психології як науки;
- розуміє специфіку розвитку та проявів психічних властивостей людини;
- аналізує етапи вікової періодизації психічного розвитку людини та критерії їх здійснення;
- розпізнає зміст і механізми роботи інтелектуальної, афективної та вольової сфер особистості;
- розрізняє поняття «здатки», «здібності», «обдарованість», «талант», «геніальність»; аналізує вікові особливості розвитку особистості на різних вікових етапах;
- спостерігає, аналізує, узагальнює та систематизує психологічні факти, об'єктивно оцінює поведінку та соціальні дії суб'єктів;
- аналізує сутність вікових змін у психічних явищах в залежності від факторів, що на них впливають;
- доводить значення провідних видів діяльності, сенситивних періодів для розвитку і навчання дитини;
- вирішує психологічні задачі при конструктивному та деструктивному спілкуванні з дітьми різної вікової категорії;
- розпізнає особливості природженої організації нервової системи в практичній діяльності та у спілкуванні з іншими;
- застосовує теоретичні знання з психології у повсякденному житті, створюючи умови, які забезпечують успіх діяльності.

4. Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Розподіл годин між видами робіт					
	Усього	Аудиторна:				
		Лек.	Сем.	Прак	П.к.	Сам.р
Змістовий модуль 1. Загальні питання психології. Особистість та діяльність.						
1. Предмет психології, її завдання і методи.	7	2	2		1	2
2. Розвиток психіки та свідомості.	6	2			2	2
3. Особистість	8	2		2	2	2
4. Діяльність.	7	2	2		1	2
Модульний контроль	2					
Разом за 2 семестр	30	8	4	2	6	8
Змістовий модуль 2. Психічні процеси.						
5. Відчуття і сприймання.	6	2			2	2
6. Увага.	8	2	2		2	2
7. Пам'ять.	7	2		2	2	1
8. Мислення і уява	7	2	2		2	1
Модульний контроль	2					
Разом за 3 семестр	30	8	4	2	8	6
Змістовий модуль 3 Емоційно-вольова сфера та індивідуально-психологічні властивості особистості						
9. Темперамент.	8	2		2	2	2
10. Характер.	7	2	2		2	1
11. Здібності	7	2			2	1
12. Емоційно-вольова сфера особистості	8	2		2	2	2
Модульний контроль	2					
Разом	30	8	2	4	8	6
Разом за 4 семестр	60	16	6	6	16	12
* 3 урахуванням модульних контрольних робіт (6 годин)						
Змістовий модуль 4. Вікова психологія.						
13. Загальні питання вікової психології.	7	2	2		2	1
14. Психічний розвиток немовлят та дітей раннього віку.	6	2			2	2
15. Психічний розвиток дитини дошкільного та шкільного віку.	8	2		2	2	2
16. Психологічні особливості підлітка та юнака.	7	2		2	2	1
Модульний контроль	2					
Разом	30	8	2	4	8	6
Разом за 5 семестр	30	8	2	4	8	6
Усього годин	120	32	12	12	30	26

* 3 урахуванням модульних контрольних робіт (2 години)

5. Програма навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1. Загальні питання психології. Особистість та діяльність.

Тема 1. Предмет психології, її завдання і методи.

Психологія як наука та навчальна дисципліна. Огляд історії виникнення та становлення психології. Предмет та завдання психології на сучасному етапі розвитку суспільства. Поняття про побутову та наукову психологію. Сучасна система психологічних знань. Поняття про психіку, її функції та структура.

Поняття про психологічне дослідження. Основні методи психології: спостереження і експеримент. Спостереження: методика проведення, вимоги, недоліки. Види експерименту. Додаткові методи психології: інтерв'ю, бесіда, анкетування, метод тестів, аналіз продуктів діяльності.

Основні поняття теми: психологія, психіка, відображувальна діяльність, психічні процеси, психічні стани, психічні властивості, загальна психологія, вікова психологія, педагогічна психологія, сімейна психологія, психологія праці, спорту, мистецтва, історія психології, інженерна, військова, юридична, медична психологія, психодіагностика, психоконсультування, психокорекція, психотерапія, метод, експеримент, спостереження, анкета, тест, інтерв'ю, аналіз продуктів діяльності, соціометрія, інтроспекція.

Семінар 1. Предмет психології, її завдання і методи.

Основна література: 2, 3, 4. *Додаткова література:* 2, 8.

Тема 2. Розвиток психіки та свідомості.

Виникнення та розвиток психічного відображення у тварин. Механізми відображення дійсності на різних стадіях розвитку психіки. Інстинктивна поведінка тварин. Стадія навичок та предметного сприймання, її основні особливості. Стадія інтелектуальної поведінки. Становлення свідомості людини. Структура свідомості. Несвідоме.

Основні поняття теми: елементарна чутливість, предметне сприймання, інстинкт, навичка, інтелектуальна поведінка, свідомість, несвідоме.

Основна література: 3, 4. *Додаткова література:* 2, 7, 14.

Тема 3. Особистість.

Поняття про особистість. Взаємозв'язок між поняттями «індивід», «особистість», «індивідуальність». Структура особистості. Фактори формування особистості. Поняття про самосвідомість. Образ «Я» – центральний компонент самосвідомості. Рефлексія як механізм самоусвідомлення та самоаналізу. Самооцінка, її види та механізми формування. Поняття про рівень домагань.

Основні поняття теми: індивід, особистість, індивідуальність, спрямованість, активність, потреба, мотив, інтерес, переконання, ідеал, світогляд, суперечності, біологічний і соціальний фактори, самосвідомість, адекватна та неадекватна самооцінка, завищена та занижена самооцінка, конфліктна та гармонійна самооцінка, рівень домагань, рефлексія.

Практичне заняття 1. Особистість.

Основна література: 2, 3, 4. *Додаткова література:* 5, 6.

Тема 4. Діяльність.

Поняття про діяльність. Відмінність діяльності людини від поведінки тварини. Структура діяльності. Види діяльності. Засвоєння діяльності.

Основні поняття теми: активність, поведінка, діяльність, мотив, мета, уміння, навичка, звичка, вправа, перенесення навички, інтерференція, гра, навчання, праця.

Семінар 3. Діяльність.

Основна література: 3, 4. *Додаткова література:* 6, 14

Змістовий модуль 2. Психічні процеси.

Тема 5. Відчуття і сприймання.

Відчуття як чуттєве відображення окремих властивостей предметів. Робота аналізаторів – фізіологічна основа відчуттів. Основні властивості відчуттів: якість, інтенсивність, тривалість, просторова локалізація. Класифікація відчуттів та їх характеристика. Закономірності відчуттів.

Поняття про сприймання. Взаємозв'язок відчуттів і сприймання. Сприймання як цілісне відображення. Фізіологічні механізми сприймання. Види сприймання. Властивості сприймання: предметність, цілісність, структурність, константність, осмисленість, вибірковість, аперцепція.

Основні поняття теми: чуттєве пізнання, відчуття, аналізатор, екстерорецептори, інтерорецептори, пропріорецептори, контактні відчуття, дистантні відчуття, якість, інтенсивність, тривалість, просторова локалізація, чутливість, поріг чутливості, поріг розрізнення, адаптація, адекватний подразник, сенсibiliзація, синестезія, взаємодія, сприймання, сприймання простору, руху і часу, ілюзія, предметність, цілісність, структурність, осмисленість, константність, вибірковість сприймання, спостережливість.

Основна література: 2, 3, 4. *Додаткова література:* 2, 8.

Тема 6. Увага.

Увага як психічний феномен. Значення уваги в житті людини. Фізіологічні механізми уваги. Класифікація видів уваги за особливістю об'єктів уваги: зовнішня та внутрішня увага; за характером цільового спрямування та за рівнем волевих зусиль: мимовільна, довільна, післядовільна. Фактори, що зумовлюють мимовільну увагу. Умови підтримання довільної уваги. Основні властивості уваги: обсяг, стійкість, розподіл, переключення. Недоліки уваги.

Основні поняття теми: увага, уважність, осередок оптимального збудження, принцип доміанти, орієнтувальний рефлекс, взаємна індукція, мимовільна увага, довільна увага, післядовільна увага, зовнішня увага, внутрішня увага, обсяг, стійкість, коливання, розподіл, переключення, концентрація уваги, неухважність.

Основна література: 3, 4., *Додаткова література:* 2, 7, 14.

Семинар 3. Дослідження властивостей уваги.

Тема 7. Пам'ять.

Поняття про пам'ять. Значення пам'яті в психічній діяльності людини. Уявлення пам'яті. Основні процеси пам'яті. Класифікація пам'яті за змістом, тривалістю збереження матеріалу, за метою. Індивідуальні особливості пам'яті.

Основні поняття теми: пам'ять, асоціація, запам'ятовування, збереження, відтворення, впізнавання, пригадування, спогади, ремінісценція, образна пам'ять, словесно-логічна пам'ять, емоційна пам'ять, рухова пам'ять, оперативна пам'ять, короткочасна пам'ять, довготривала пам'ять, мимовільна пам'ять, довільна пам'ять, амнезія, мнемотехніка, мнемічні якості, ремінісценція.

Основна література: 2, 3, 4. *Додаткова література:* 1, 7, 8.

Практичне заняття 2. Дослідження індивідуальних особливостей пам'яті.

Тема 8. Мислення і уява.

Поняття про мислення. Опосередкований та узагальнений характер мислительної діяльності людини. Фізіологічні основи мислення. Види, форми, операції мислення. Якості розуму. Поняття про мову і мовлення. Елементи мови. Функції і види мовлення. Якості мовлення.

Уява як процес перетворення уявлень. Роль уяви в житті людини. Фізіологічні основи процесів уяви. Види уяви. Механізми уяви.

Основні поняття теми: мислення, аналіз, синтез, порівняння, абстрагування, узагальнення, конкретизація, класифікація, систематизація, поняття, судження, умовивід, наочно-дійове мислення, наочно-образне, абстрактне мислення, теоретичне і практичне мислення, продуктивне і репродуктивне мислення, інтуїтивне і дискурсивне мислення, якості мислення, уява, випереджальне відображення, довільна уява, мимовільна уява, марення, репродуктивна уява, творча уява, мрія, аглютинація, акцентування, гіперболізація, літота, схематизація, типізація.

Основна література: 2, 3, 4. *Додаткова література:* 12, 14.

Семінар 4. Мислення і уява.

Змістовий модуль 3. Емоційно-вольова сфера та індивідуально-психологічні властивості особистості.

Тема 9. Темперамент.

Поняття про темперамент. Фізіологічні основи темпераменту. Тип вищої нервової діяльності і темперамент. Властивості темпераменту: Психологічна характеристика темпераментів. Врахування типів темпераменту у вихованні дітей.

Основні поняття теми: темперамент, холерик, сангвінік, флегматик, меланхолік, тип вищої нервової діяльності, сила нервових процесів, рухливість нервових процесів, врівноваженість нервових процесів, екстравертованість інтровертованість, сензитивність, реактивність, активність, пластичність, ригідність, темп реакції.

Практичне заняття 3. Визначення типу темпераменту.

Основна література: 2, 3. *Додаткова література:* 2, 6, 9.

Тема 10. Характер. (2 год).

Поняття про характер. Фізіологічні основи формування характеру. Місце характеру в структурі особистості, його зв'язок з темпераментом. Структура рис характеру. Проблема співвідношення індивідуального та типового у характері.

Акцентуації характеру та їх класифікація (К.Леонгард, О.Личко). Вплив середовища і виховання на формування характеру.

Основні поняття теми: Характер, структура характеру, типи та риси характеру, акцентуація, спрямованість характеру, ставлення до праці, до себе, до інших, до природи, речей; гіпертимний, циклоїдний, лабільний, астеноневротичний, сенситивний, тривожно-педантичний, інтровертований, збудливий, демонстративний, нестійкий тип характеру.

Семінар 5. Характер. (2 год).

Основна література: 1, 2, 3, 4. *Додаткова література:* 4, 5, 11, 12, 13.

Тема 11. Здібності.

Поняття про здібності. Здібності і діяльність. Здібності і знання, уміння, навички. Задатки як природні передумови розвитку здібностей. Види здібностей. Рівні розвитку здібностей. Умови розвитку здібностей у дітей.

Основні поняття теми: здібності, задатки, структура здібностей, загальні здібності, спеціальні здібності, теоретичні здібності, практичні здібності, навчальні здібності, творчі здібності, обдарованість, талант, геніальність.

Основна література: 2, 3. *Додаткова література:* 2, 6, 9.

Тема 12. Емоційно-вольова сфера особистості.

Поняття про емоції та почуття. Значення емоцій та почуттів в житті людини. Функції почуттів. Фізіологічні основи емоцій та почуттів. Форми переживання почуттів. Види почуттів.

Поняття про волю. Вольова регуляція поведінки людини. Функції волі: спонукальна, гальмівна. Фізіологічні основи волі.

Структура вольових дій. Вольові якості особистості.

Основні поняття теми: почуття, емоції, стеничні емоції, астенічні емоції, настрій, афект, пристрасть, стрес, моральні почуття, інтелектуальні почуття, естетичні почуття, воля, мимовільна дія, довільна дія, вольове зусилля, зовнішні перешкоди, внутрішні перешкоди, сила волі, цілеспрямованість, рішучість, імпульсивність, наполегливість, впертість, організованість, дисциплінованість, сміливість, витримка, самостійність.

Практичне заняття 4. Емоційно-вольова сфера особистості.

Основна література: 2, 3, 4. *Додаткова література:* 7, 12, 14.

Змістовий модуль 4. Вікова психологія.

Тема 13. Загальні питання вікової психології.

Предмет вікової психології. Поняття про психічний розвиток людини та його особливості. Взаємозв'язок психічного розвитку індивіда та формування його особистості. Вікові й індивідуальні особливості психічного розвитку, їх співвідношення. Поняття про сенситивні періоди розвитку психіки. Фактори та умови психічного розвитку особистості.. Критерії здійснення вікової періодизації: суперечності як основа психічного розвитку людини, соціальна ситуація розвитку, провідна діяльність, психічні новоутворення. Вікова періодизація психічного розвитку людини. Поняття віку: абсолютний (паспортний, календарний або хронологічний), умовний (психологічний, біологічний, соціальний) вік.

Поняття «соціальна ситуація розвитку» та її особливості у різні вікові періоди. Категорія «провідна діяльність» та її види. Поняття «криза розвитку» та особливості її перебігу у різні вікові періоди. Поняття «психічне новоутворення» як критерій психічного розвитку.

Основні поняття теми: вік, календарний вік, психологічний вік, психічний розвиток, новоутворення, вікові особливості, індивідуальні особливості, сенситивні періоди, акселерація, вікова криза, вікова періодизація, «соціальна ситуація розвитку», «провідна діяльність», «криза розвитку», «психологічні новоутворення», «криза розвитку», сенсетивні періоди психічного розвитку, психологічний, біологічний, соціальний вік.

Семінар 6. Загальні питання вікової психології. (2 год).

Основна література: 2, 4, 5. *Додаткова література:* 2, 5, 9, 18.

Тема 14. Психічний розвиток немовлят та дітей раннього віку.

Новонародженість: вроджені особливості та тенденції розвитку. Безумовні рефлекси та їх значення для розвитку дитини. Особливості розвитку органів чуттів. Значення тренування органів чуття. Розвиток емоційної сфери. Комплекс пожвавлення. Період немовляти. Роль спілкування з дорослими в розвитку дитини. Формування передумов розвитку мови. Криза одного року.

Ранній вік як етап онтогенезу людини. Фізичні надбання дитини раннього віку та їх вплив на розвиток психіки. Особливості взаємодії з дорослими та однолітками. Предметно-маніпулятивна діяльність як провідна в ранньому віці. Розвиток сприймання і утворення уявлень про властивості предметів. Розвиток мислення та мови. Розвиток пам'яті та уяви.

Основні поняття теми: комплекс пожвавлення, безумовні рефлекси, гуління, лепетання, дитяча шпитальність, предметно-маніпулятивна діяльність, гордість за досягнення, образ «Я», самосприймання, криза 3-ох років негативізм, впертість, протест-бунт, норовливість, свавілля, знецінювання, ревності, деспотизм, наочно-дійове мислення.

Основна література: 1, 5. *Додаткова література:* 1, 10.

Тема 15. Психічний розвиток дитини дошкільного та молодшого шкільного віку.

Соціальна ситуація розвитку Гра як провідна діяльність дошкільного віку. Структура гри. Новоутворення дошкільного віку. Пізнавальний розвиток дошкільника. Психологічна готовність дитини до школи.

Проблема зміни місця дитини в системі суспільних відносин. Особливості взаємодії з батьками та вчителем. Розвиток взаємодії з однолітками. Навчальна діяльність як провідна в молодшому шкільному віці. Специфіка навчальної діяльності, її структура. Новоутворення молодшого шкільного віку.

Основні поняття теми: ситуативне мовлення, контекстне мовлення, пояснювальне мовлення, егоцентричне мовлення, децентрація мислення, довільна поведінка, внутрішні етичні інстанції, психологічна готовність дитини до школи: мотиваційний, інтелектуальний, емоційно-вольовий та особистісний компоненти, навчальні дії, рефлексія, внутрішній план дії, довільність психічних процесів.

Практичне заняття 5. Психічний розвиток дитини дошкільного віку.

Основна література: 1, 5. Додаткова література: 1, 10.

Тема 22. Психологічні особливості підлітка та юнака.

Специфіка підліткового віку в онтогенезі людини. Особливості фізичного та фізіологічного розвитку підлітка та їх вплив на розвиток психіки. Особливості взаємодії підлітків з батьками. Спілкування з вчителями в школі. Спілкування з ровесниками як потреба і значима діяльність. Формування та прояви почуття дорослості.

Соціальна ситуація розвитку у старшому шкільному віці. Особливості спілкування старшокласників з батьками. Спілкування з ровесниками. Навчальна діяльність старшокласників. Розуміння необхідності навчання. Значення нерегламентованих умов набуття знань. Усвідомлення юнаком незворотності часу. Відкриття юнаком свого неповторного внутрішнього світу, індивідуальності своєї особистості. Формування цілісного уявлення юнака про себе.

Основні поняття теми: статеве дозрівання, акселерація, почуття дорослості, конформізм, підліткова референтна група, емансипація, навчально-професійна діяльність, індивідуальний стиль діяльності, інтимно-особистісне спілкування, внутрішнє «Я», орієнтація на майбутнє, самовиховання, самовизначення, емпатія, юнацький максималізм.

Практичне заняття 6. Психологія підлітка.

Основна література: 1, 5. Додаткова література: 1, 13.

6. Контроль навчальних досягнень

1.1. Система оцінювання навчальних досягнень студентів

Вид діяльності студента	Максимальна кількість балів за одиницю	Модуль 1		Модуль 2		Модуль 3		Модуль 4	
		кількість одиниць	максимальна кількість балів	кількість одиниць	максимальна кількість балів	кількість одиниць	максимальна кількість балів	кількість одиниць	максимальна кількість балів
Відвідування лекцій	1	4	4	4	4	4	4	4	4
Відвідування семінарських занять	1	2	2	2	2	1	1	1	1
Відвідування практичних занять	1	1	1	1	1	2	2	2	2
Робота на семінарському занятті	10	1	10	2	20	1	10	1	10
Робота на практичному занятті	10	1	10	1	10	2	20	2	20
Виконання завдання для самостійної роботи	5	4	20	4	20	4	20	4	20
Виконання модульної контрольної роботи	25	1	25	1	25	1	25	1	25
Разом		-	72	-	82	-	82	-	82
Максимальна кількість балів: 318									
Розрахунок коефіцієнта: 5,3									

6.2. Завдання для самостійної роботи та критерії її оцінювання

Зміст самостійної роботи студентів має таку структуру:

1. Опрацювати зміст тем за літературою.
2. Відповісти на питання до семінарського заняття.
3. Виконати завдання (оцінюється в 5 балів).

Змістовий модуль 1. Загальні питання психології. Особистість та діяльність.

Тема 1. Предмет психології, її завдання і методи.

1. Схематично зобразіть дерево психологічних знань, використовуючи наступні структурні компоненти: корені – джерела психологічних знань, стовбур – основоположна психологічна наука, гілки – галузі психології.

2. Заповніть таблицю класифікації методів психологічного дослідження:

Метод	Сутність методу	Умови застосування	Переваги методу	Недоліки методу
-------	-----------------	--------------------	-----------------	-----------------

Тема 2. Розвиток психіки та свідомості.

1. Порівняти психіку людини і тварини.
2. Дайте стисле визначення змісту кожного з захисних механізмів психіки людини.

Тема 3. Особистість.

1. Вкажіть, які з наведених нижче рис людини характеризують її як індивіда, а які як особистість. Обґрунтуйте відповідь.

Охайність, повільність, гарна моторна координація, сила волі, лень, велика збудливість, рішучість, сила нервової системи, впертість, низька адаптація до темряви, пластичність.

2. Дослідіть самооцінку (методика С.Будассі) та рівень домагань (моторна проба Шварцландера). Вкажіть, чи є між ними зв'язок.

Тема 4. Діяльність.

1. Вкажіть, що є джерелом активності і яку роль відіграють мотиви в діяльності людини.
2. Розкрийте поняття «звичка», її види і значення у формуванні особистості.

Змістовий модуль 2. Психічні процеси.

Тема 5. Відчуття та сприймання.

1. Доведіть, що...

- а) ілюзії сприйняття не можуть слугувати аргументом на користь непізнаваності світу;
- б) сприймання людини не є дзеркальною копією того, що існує довкола неї;
- в) сприйняття людини суб'єктивне;
- г) образи сприйняття однієї людини безпосередньо не доступні свідомості іншої;
- д) лише сприймання недостатньо для адекватного відображення дійсності;

2. Дослідіть провідну репрезентативну систему за допомогою опитувальника.

Тема 6. Увага.

1. Вкажіть відмінність між мимовільною, довільною та післядовільною увагою.
2. Опишіть основні причини неуважності дітей та шляхи розвитку властивостей уваги.

Тема 7. Пам'ять.

1. Розкрийте поняття мнемотехніки, наведіть приклади.
2. Напишіть пам'ятку для учнів на тему: «Як удосконалити свою пам'ять».

Тема 8. Мислення і увага.

1. Розкрийте поняття інтелекту, його види. Дослідіть особливості множинного інтелекту власної особистості.

2. Вкажіть, за допомогою яких прийомів створені образи уяви в наведених прикладах:

Кентавр, русалка, Язиката Хвеська, Гулівер, Незнайка, дядя Стьопа, вишивка, хатка на курячих ніжках, Чіполіно, Буратіно.

Змістовий модуль 3. Емоційно-вольова сфера та індивідуально-психологічні властивості особистості.

Тема 9. Темперамент.

1. Розкрийте зв'язок темпераменту і нервової системи.
2. Виберіть і заповніть таблицю, які з перерахованих особливостей характеризують тип *темпераменту сангвініка, меланхоліка, холерика, флегматика*: енергійність, тривала працездатність, підвищена активність, гарячковість, терпіння, стриманість, повільність рухів та мови, дуже швидка зміна почуттів та настрою, виразність міміки та пантоміміки, гіперсензитивність, збуджений стан, швидке пристосування до нових обставин, пригніченість та розгубленість при невдачах, поверхневність у сприйнятті людей та явищ, самоконтроль, тривожність.

№	Тип темпераменту
1	Холерик
2	Сангвінік
3	Меланхолік
4	Флегматик

Тема 10. Характер.

1. Проаналізуйте зв'язок темпераменту і характеру.
2. Дослідіть типи акцентуацій характеру за допомогою тесту Л. Лічко.

Тема 11. Здібності.

1. Розкрийте поняття: здібності та задатки; обдарованість, талант, геніальність Емоційно-вольова сфера та індивідуально-психологічні властивості особистості.
2. За методикою «КОЗ» дослідіть особливості власних комунікативних і організаторських здібностей.

Тема 12. Емоційно-вольова сфера особистості.

1. Проведіть дослідження особливостей психічного стану за допомогою методики «САН».
2. Охарактеризуйте вольові якості своєї особистості. Вкажіть шляхи формування та розвитку вольових якостей.

Змістовий модуль 5. Вікова психологія.

Тема 13. Загальні питання вікової психології.

1. Поясніть думку Г.С. Костюка про те, що онтогенез людської психіки іде не по прямій, а «по спіралі».
2. Обґрунтувати твердження: «внутрішні суперечності є рушійною силою психічного розвитку».

Тема 14. Психічний розвиток немовлят та дітей раннього віку.

1. Проаналізуйте особливості розвитку мовлення дітей раннього віку
2. Заповніть таблицю «Характеристика психологічного віку».

Вік	Новоутворення	Соціальна ситуація розвитку	Провідна діяльність	Суперечності
Ранній вік (1-3 роки)				

Тема 15. Психічний розвиток дитини дошкільного та шкільного віку.

1. Розкрийте зв'язок рівня психологічної готовності дитини до школи з її навчальною успішністю.
2. Прокоментуйте твердження Л.С. Виготського про те, що у молодшому шкільному віці відбуваються зміни у соціальному статусі дитини, вона, за словами вченого, “втрачає дитячу непосредність”.

Тема 16. Психологічні особливості підлітка та юнака.

1. Опишіть поняття психологічного феномену «зняття з п'єдесталу».
2. Вкажіть етапи та умови професійного самовизначення старшого школяра.

6.2. Загальні критерії оцінювання самостійної роботи студентів.

Самостійна робота студентів включає опрацювання даних питань та їх конспектування. Оцінювання за тему здійснюється за 5-бальною шкалою.

При оцінюванні студента за тему враховується опрацювання ним усіх питань з даної теми. При визначенні кількості балів за тему викладач керується такими критеріями:

Оцінка	Критерії оцінювання
5	Оцінюється завдання, що містить відповіді, в яких навчальний матеріал відтворюється в повному обсязі, відповідь правильна, обґрунтована, логічна, містить аналіз і систематизацію, зроблені аргументовані висновки. Студент здатний висловити власне ставлення до альтернативних міркувань з конкретної проблеми, проявляє вміння самостійно та аргументовано викладати матеріал. Практичне завдання виконане правильно, як з використанням типового алгоритму, так і за самостійно розробленим алгоритмом.
4	Оцінюється завдання, що містить відповіді, в яких відтворюється значна частина навчального матеріалу. Студент виявляє знання і розуміння основних положень з навчальної дисципліни, певною мірою може аналізувати матеріал, порівнювати та робити висновки. У відповідях допущені несуттєві помилки, має місце недостатня аргументованість при викладенні матеріалу, нечітко виражене ставлення слухача до фактів.
3	Студент у цілому оволодів суттю питань з даної теми, намагається аналізувати факти й події, робити висновки, але дає неповні відповіді на запитання, припускається грубих помилок при висвітленні матеріалу. У практичних завданнях припущені несуттєві помилки.
2	Оцінюється завдання, що містить відповіді на рівні елементарного відтворення окремих фактів, елементів, об'єктів, фрагментів навчального матеріалу. Студент виявив неспроможність висвітлити питання чи питання висвітлені неправильно, безсистемно, з грубими помилками, відсутні розуміння основної суті питань, висновки, узагальнення.
1	Оцінюється завдання, що містять знання у формі окремих фактів, елементарних уявлень, що відтворюють незначну частину навчального матеріалу, володіють окремими видами умінь на рівні копіювання зразка, виконання певної навчальної дії.

6.3. Форми проведення модульного контролю та критерії оцінювання.

Модульний контроль проводиться за навчальним матеріалом окремих модулів після завершення лекційних і семінарських занять в письмовій формі. Тривалість проведення письмового модульного контролю становить 2 академічні години.

Модульний контроль проводиться в письмовій формі і містить 25 різних за формою тестів. За кожну правильну відповідь на одне тестове завдання виставляється 1 бал, за неправильну відповідь – 0 балів. Максимальна кількість балів за виконання роботи – 25.

6.4. Форми проведення семестрового контролю та критерії оцінювання.

Семестровий контроль з дисципліни проводиться відповідно до навчального плану у вигляді екзамену в терміни, встановлені графіком навчального процесу. Контроль навчальної діяльності студентів здійснюється за допомогою рейтингової системи оцінювання за 100-бальною шкалою.

Зарахування залікових модулів здійснюється за результатами поточного і модульного контролю якості знань студента протягом навчального року, якщо він виконав всі види навчальної роботи, передбачені навчальною програмою, без порушення встановлених термінів, успішно пройшов модульний контроль і набрав кількість балів, яка відповідає позитивній підсумковій семестровій модульній оцінці. Результати підсумкового контролю (іспиту) оцінюються від 1 до 40 балів (включно). Підсумковий бал за екзамен складається з суми балів за виконання всіх завдань таким чином: завдання в питаннях від 1 до 30 – 1 бал; завдання в питаннях від 31 до 35 – 2 бали; максимальна кількість балів – 40 балів.

6.2.5. Орієнтований перелік питань для семестрового контролю.

1. Визначте предмет психології та її завдання. Обґрунтуйте основні принципи та категорії психології.
2. Охарактеризуйте експеримент та спостереження як основні методи дослідження в психології.
3. Дайте характеристику відчуттів: психологічний зміст, природа відчуттів, класифікація.
4. Охарактеризуйте властивості (закономірності) відчуттів. Порівняльна характеристика відчуття та сприймання.
5. Дайте розгорнуту характеристику сприймання: психологічний зміст, природа сприймання, властивості та феноменологія сприймання.
6. Розкрийте психологічний зміст і феноменологію пам'яті. Охарактеризуйте теорії пам'яті.
7. Дайте розгорнуту характеристику процесів пам'яті: психологічний зміст процесів пам'яті, види запам'ятовування
8. Охарактеризуйте почуття та емоції: психологічний зміст і види, відмінності між почуттями та емоціями у вузькому розумінні
9. Дайте розгорнуту характеристику уваги: психологічний зміст, функції, природа уваги
10. Охарактеризувати види і форми уваги. Дайте характеристику основним якостям уваги та її розвитку в онтогенезі
11. Охарактеризуйте шляхи, прийоми та засоби вдосконалення уваги людини
12. Дайте розгорнуту характеристику мислення: психологічний зміст, форми мислення.
13. Охарактеризуйте види мислення та індивідуальні особливості розуму
14. Вкажіть особливості уяви та види уяви. Охарактеризуйте аналітико-синтетичний характер процесів створення образів уяви.
15. Визначте предмет, завдання і актуальні проблеми вікової психології.
16. Розкрийте сутність теорії мотивації А. Маслоу, вкажіть важливість урахування особливостей мотиваційної сфери в розвитку і формуванні особистості.
17. Охарактеризуйте психічний розвиток немовляти та особливості кризи новонародженості.
18. Розкрийте особливості формування особистості в теорії трансактного аналізу Е. Берна.
19. Охарактеризуйте поняття та функції юнацької субкультури, визначте особливості роботи соціального педагога з даною категорією школярів.
20. Проаналізуйте концепції походження здібностей: теорія успадкованих та теорія набутих здібностей, теорія діалектики спадкового та набутого в здібностях, наведіть приклади поєднання спадкового та набутого в роботі з дітьми з особливими потребами.
21. Охарактеризуйте розвиток самосвідомості дітей раннього віку та вкажіть особливості кризи 3-х років.
22. Охарактеризуйте пізнавальний, психомоторний і емоційний розвиток немовляти та особливості кризи одного року.
23. Проаналізуйте співвідношення понять «індивід», «особистість», «індивідуальність».
24. Охарактеризуйте соціальну ситуація розвитку, провідну діяльність, та новоутворення дошкільного віку.
25. Розкрийте сутність поняття «особистість» та охарактеризуйте структуру особистості в теорії З. Фрейда.
26. Охарактеризуйте психологічні особливості молодшого школяра.
27. Охарактеризуйте розвиток дошкільника в процесі гри як провідної діяльності.
28. Розкрийте поняття психологічної готовності до шкільного навчання (фізична, інтелектуальна, соціально-психологічна, мотиваційно-вольова).
29. Визначте психологічні особливості кризи семи років, їх значення в формуванні особистості молодшого школяра.
30. Охарактеризуйте вольові якості особистості учня, особливості їх розвитку та формування в освітньому процесі (на прикладі діяльності соціального педагога).

31. Проаналізуйте критерії вікової періодизації психічного розвитку: соціальну ситуація розвитку, провідну діяльність, психологічні новоутворення.
32. Визначте і охарактеризуйте чинники формування характеру особистості в онтогенезі.
33. Охарактеризуйте особливості спілкування підлітків з дорослими та однолітками, розкрийте зміст кризи підліткового віку.
34. Розкрийте сутність вчення древньогрецького лікаря Гіппократа про темперамент.
35. Визначте особливості формування статево-рольових цінностей, статево-рольового самовизначення в ранній юності, поняття дружби і кохання в ранній юності; проаналізуйте важливість урахування цих особливостей в роботі соціального педагога зі старшими школярами.
36. Охарактеризуйте психологічні особливості юнацького віку, доведіть важливість урахування цих особливостей в роботі соціального педагога.
37. Проаналізуйте проблему вікової періодизації психічного розвитку особистості. Охарактеризуйте етапи вікової періодизації.
38. Класифікуйте види уяви, розкрийте роль творчої уяви в професійній діяльності соціального педагога.
39. Визначте фактори психічного розвитку, проаналізуйте роль біологічних, соціальних факторів і активності самої особистості в психічному розвитку особистості.
40. Охарактеризуйте особливості ефекту «зняття з п'єдесталу», підліткової реакції емансипації, реакції опозиції та конфліктності, вкажіть шляхи вирішення конфліктних ситуацій підлітків з педагогами та батьками (на прикладі роботи соціального педагога).

6. Шкала відповідності оцінок

Рейтингова оцінка	Оцінка за 100-бальною шкалою	Значення оцінки
A	90-100	Відмінно
B	82-89	Дуже добре
C	75-81	Добре
D	69-74	Задовільно
E	60-68	Достатньо
FХ	35-59	Незадовільно з можливістю повторного складання
F	1-34	Незадовільно з обов'язковим повторним курсом

7. Навчально-методична карта дисципліни «Психологія»

Разом: 120 год, лекції – 32 год, , семінарські заняття – 12 год, практичні заняття – 12 год, модульний контроль – 8 год., підготовка і складання підсумкового контролю – 30 год., самостійна робота – 26 год.

Тиждень	Змістовий модуль 1				Змістовий модуль 2				Змістовий модуль 3							
Назва модуля	Загальні питання психології. Особистість та діяльність				Емоційно-вольова сфера та індивідуально-психологічні властивості особистості				Пізнавальні процеси							
Лекції	1	2	3	4					5	6	7	8	9	10	11	12
Дати																
Теми лекцій	Предмет психології, її	Розвиток психіки та свідомості	Особистість	Діяльність	Відчуття і сприймання.	Увага	Пам'ять	Мислення і уява.	Темперамент.	Характер	Здібності	Емоційно-вольова сфера особистості	Загальні питання вікової психології.	Психічний розвиток немовлят та дітей	Психічний розвиток дитини дошкільного та шкільного віку.	Психологічні особливості підлітка та юнака.
Теми семінарських занять	Предмет психології, її			Діяльність.		Увага		Мислення і уява		Характер			Загальні питання вікової психології.			
Теми практичних занять			Особистість				Пам'ять		Темперамент і			Емоційно-вольова сфера особистості			Психічний розвиток дитини дошкільного та шкільного віку.	Психологічні особливості підлітка та юнака.
Самостійна робота	5 б.	5 б.	5 б.	5 б.					5 б.	5 б.	5 б.	5 б.	5 б.	5 б.	5 б.	5 б.
Види поточн контролю	Модульна контрольна робота 1				Модульна контрольна робота 2				Модульна контрольна робота 3				Модульна контрольна робота 4			
Підсумковий контроль	Екзамен															

8. Рекомендовані джерела.

Основна (базова) література:

1. Волошина Л.В., Долинська С.О., Ставицька С.О., Темрук О.В. Загальна психологія: практикум: навч. посібник. – К.: Каравела, 2019. – 280 с.
2. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб. / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Каравела, 2020. – 400 с.
3. Загальна психологія: підручник. / О.В. Скрипченко Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. – К.: Каравела, 2020. – 464 с.
4. Кутішенко В.П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій): Навчальний посібник / В.П. Кутішенко. - К: Центр навчальної літератури, 2019. - 128 с.
5. Максименко С.Д. Загальна психологія: навчальний посібник для ВНЗ / С.Д.Максименко; Міністерство освіти та науки України. – Київ: Центр учбової літератури, 2019. – 272 с.

Додаткова література:

1. Варій М. Й. Загальна психологія : підручник / М. Й. Варій : Львів. держ. ун-т безпеки життєдіяльності. – 4- те вид., виправл. і доповн. – К.: Знання, 2014. – 1047 с.
2. Долинська Л. В. Вікова психологія: Хрестоматія: посібник / Л. В. Долинська, Т.М. Лисянська. – К.: Каравела, 2019. – 488 с.
3. Дуткевич Т. В. Загальна психологія. Теоретичний курс. [текст] навч. посіб. / Т. В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2016. – 388 с.
4. Заброцький М. М. Педагогічна психологія. Курс лекцій. / М.М. Заброцький - К., 2000. - 100 с.
5. Загальна психологія. Навч. посіб. / [Сергеєнкова О.П., Столярчук О.А., Коханова О.П., Пасєка О.В.]. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 296 с.
6. Загальна психологія: хрестоматія: навч. посіб. / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З.В.Огороднійчук та ін.. – К.: Каравела, 2015. – 640 с.
7. Занюк С.С. Психологія мотивації: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.- К: Либідь, 2002.-303с
8. Кацавець Р.С. Вікова психологія. Навч. посіб. / Р. С. Кацавець – К.: Алерта, 2019. – 112 с.
9. Корольчук М.С., Криворучко П.П. Історія психології. – К.: Ельга, - Ніка-центр, 2004. – 248 с.
10. Кириленко Т. С. Психологія: емоційна сфера особистості: Навчальний посібник. – К.: Либідь, 2007. – 256 с.
11. Кутішенко В.П. Ставицька С.О.: Психологія розвитку та вікова психологія: Практикум: навч. посіб. – К.: Каравела, 2015. – 448с.
12. Лисянська Т.М. Педагогічна психологія. Навч. посібник. К.: Каравела, 2015. - 264 с.
13. М'ясоїд П.А. Загальна психологія: Навч. посіб. – 2-ге вид., допов. / М'ясоїд П.А. – К.: Вища шк., 2001. – 487 с.
14. Оржеховська В.М. Профілактика девіантної поведінки неповнолітніх: навч. Посіб. / В.М.Оржеховська, Т.Є.Федорченко. – Черкаси: Чабаненко Ю., 2008. – 376 с.
15. Основи практичної психології: Підручник / За заг. ред. В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін. – К.: Либідь, 2003. – 536 с.
16. Павелків Р. В. Вікова психологія: підручник / Павелків Р.В. – К.: Кондор, 2011. – 469 с.
17. Павелків Р. В. Загальна психологія: підручник / Павелків Р.В. - К.: Кондор, 2012. – 576 с.
18. Панок В.Г., Титаренко Т.М. Основи практичної психології. – К.: Либідь, 2006. –533 с.
19. Психологія: Підручник. Ю.Л. Трофімов, В.В. Рибалка, П.А. Гончарук та ін.; за ред. Ю.Л. Трофімова. – К.: Либідь, 2001. – 560 с.
20. Савчин М. В. Вікова психологія: навч. посіб. / М.В. Савчин, Л.П. Василенко. – К.: Академвидав, 2009. – 360 с.
21. Савчин М. В. Загальна психологія: навч. посіб. / Савчин М.В. – К.: Академвидав, 2018 – 464 с.
22. Сергеєнкова О. П., Столярчук О. А., Коханова О. П., Пасєка О. В. Педагогічна психологія. Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 168 с.
23. Титаренко Т.М. Сучасна психологія особистості. Навч. пос. 2-ге вид. К: Каравела, 2018. -336с.
24. Токарева Н. М., Шамне А. В. Вікова та педагогічна психологія: навчальний посібник [для студентів вищих навчальних закладів] / Н. М. Токарева, А. В. Шамне. – Київ, 2017 – 548 с.